

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Книга 2 – ГЕОГРАФИЯ

Том 113

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF GEOLOGY AND GEOGRAPHY

Volume 2 – GEOGRAPHY

Volume 113

ХИДРОСОЦИАЛНИ КОНФИГУРАЦИИ И ХИДРОСОЦИАЛНА ДИНАМИКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1878–1944 г.

НЕЛИ ХРИСТОВА¹, КАЛИНА МИЛКОВА²

¹ *Катедра по климатология, хидрология и геоморфология*

² *Катедра „Социално-икономическа география“*

e-mail: nelly_hristova@gea.uni-sofia.bg

Nelly Hristova, Kalina Milkova. HYDRO-SOCIAL CONFIGURATIONS AND HYDRO-SOCIAL DYNAMICS IN BULGARIA DURING 1878–1944

The conception of the hydro-social territories is a new approach for studying relations between hydrologic and socio-economic processes. This study aims to analyze the dynamics in the configurations of the hydro-social systems in Bulgaria between 1878 and 1944. Academic publications and archives were used in the current work. Two periods in the hydro-social dynamics in Bulgaria were grounded: 1878–1919 and 1920–1944 on the review of water legislation, water management, and water activities. The conception of hydro-social territories is a tool for objective analysis of water-society relations in the national geographical space. This work is the first research of its kind that focuses on the national territory through the ideas of the hydro-sociality.

Key words: hydro-social territories, water management, water resources, Bulgaria.

УВОД

Поставянето на социалния и екологичния идеал в центъра на развитие на човечеството през последните няколко десетилетия задава нови предизвикателства в интердисциплинарните изследвания, между които особено място заема динамиката на взаимодействието и на обратната връзка между водата и

хората, между хидроложките и социалните процеси, между съвместната еволюция и самоорганизация на човешките и водните системи в различните култури (Sivapalan et al. 2011; Sivapalan et al. 2014). Конвергенцията между хидрологията и социалните науки е предпоставена от взаимното преобразуване на хидроложкия цикъл и на обществото в различни измерения – пространствени, времеви, институционални, и на различни йерархични равнища – местно, национално, международно (Baldassarre et al. 2018; Baldassarre et al. 2019). Социално-политическата природа на водата, сложните социални, политически, екологични и хидроложки процеси и тяхното динамично взаимодействие се изследват чрез концепциите за хидросоциален цикъл (Linton 2007; Buddset et al. 2014), хидросоциална територия (Boelens et al. 2016), воден ландшафт (Swyngedouw 1997), хидросоциални неравенства (Karpouzoglou & Vij 2017), „водни култури“ (Bijker 2012) и др. Хидросоциалният подход намира израз в интегрирането на социално-икономически, екологични, технологични системи за вземане на решения и управление по холистичен начин за моделиране на системата вода–общество в различни мащаби, контексти и климатични условия (Elshafei et al. 2014; Savenije et al. 2014; Troy et al. 2015; Konar et al. 2019), за включването на човешкото поведение в социо-хидроложки модели (Sivapalan et al. 2012, Blair & Buytaert 2016; Wesselink et al. 2017). Многогранните аспекти на хидросоциалността създават подходи за задълбочено осмисляне на взаимодействието между водните и социалните системи, задават нови хоризонти и траектории на моделиране на системата вода–общество. Roberts & Phillips (2019) пишат, че във време на големи сътресения и кризи в околната среда водата в социално и политическо отношение се очертава като тема на глобална загриженост и изисква промяна на културната парадигма. Посочените концепции са все още в теоретичните рамки на граничните науки, доколкото няма създадена методология за изследване на обратната връзка между обществените и водни системи в процесите на управление и на водни кризи (недостиг на вода и наводнения) в различни времеви и пространствени скали (Castree et al. 2014; Seidl & Barthel 2017; Seidl & Barthel 2017; Wesselink et al. 2017; Xu et al. 2018; Baldassarre et al. 2019; Rusca & Baldassarre 2019). В посочения контекст са призивите на Fishman et al. (2011) за обогатяване на хидроложките изследвания със социални елементи и на Wescoat (2013) – за интегриране на хуманистичните подходи (правови, философски, исторически, етични) с хидроложки научни знания за изучаване на водите.

В дискурса на хидросоциалността настоящата работа е насочена към изследване на динамиката в конфигурацията на хидросоциалните териториални системи в България от 1878 до 1944 г. Проучването за хидросоциалните трансформации и хидросоциалната динамика се основава на академични публикации, литературни източници, документи, архиви.

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В основата на настоящия анализ е концепцията за „хидросоциални територии“, които Voelens et al. (2016) дефинират като „пространствена конфигурация на хора, институции, водни потоци, хидротехническа инфраструктура и биофизична среда, които са свързани с контрола на водата“. В това преплитане на материални, социални и символни компоненти „хидросоциалната територия е социално-материално съставена и географски обособена организация“, „израз на и за упражняване на политическата сила“ (Swyngedouw & Voelens 2018: 117). Хидросоциалната територия като „въображаема и социално-екологична материализация на пространствено обвързана многоскаларна мрежа от хора, вода, екологични отношения, хидротехническа инфраструктура, финансови средства, правно-административни договорености и културни институции“ не е фиксирано пространство с физически граници, а място, оформено от развиващи се социални взаимодействия и практики (Voelens et al. 2016; Voelens et al. 2018). Според Voelens et al. (2018) в процеса на хидро-териториална (пре)конфигурация множеството участници се състезават за реализиране на определени териториални подреждания в съответствие с техните интереси и миогледи, поради което хидросоциалните територии не се ситуират (позиционират) изцяло и за постоянно, а непрекъснато се договарят и следва да се анализират в контекста на историческите, културните и политическите условия. Подобен прочит придава на хидросоциалните територии социални и символни контексти и предвижда морални принципи и оценки за добро управление, за отговорни и безотговорни граждани, за ефективно и неефективно водоползване.

Естествено-социалните граници на хидросоциалните територии се концептуализират и материализират чрез взаимосвързани природни, социално-икономически и технико-технологични елементи и определена хидросоциална територия, която във всеки момент може да бъде реализирана, планирана и визуализирана по различен начин от различните участници, в зависимост от техните интереси, визии и обществени позиции. Водите, водната инфраструктура и хидроложкият цикъл формират нови хидрогеографии и хидросоциални мрежи (Voelens 2014) и превръщат определени географски места в социално-икономически, културни, символни и политически пространства, специфични за времето. В подкрепа на това твърдение е изследването на Lopez et al. (2019) за историческото развитие на междубасейнов трансфер на води (проект „Yungas de Vandiola“ в Боливия), което илюстрира динамиката на една хидросоциална териториализация и решението на редица конкретни казуси.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИИ

В съответствие с концепцията за хидросоциална територия хидротехническите съоръжения (язовири, водноелектрически централи, деривации и др.), хидромелиоративните обекти (напоителни системи, помпени станции), водоснабдителни, канализационни и пречиствателни системи се създават под влияние на политическата власт и формират определени социално-хидроложки отношения. В посочения контекст хидросоциалната динамика на територията на страната се анализира в исторически план поради промените в политическата система и управление след 1878 г. Основание за посочения избор дава оползотворяването на енергията на речните води през средните векове и по време на османската власт чрез воденици и тепавици на реките за свличане на трупи и за напояване (Маркова 2001; Вакарелски 2007; Иванова 2010), дейности, оскъдните сведения за които затрудняват анализирането им през призмата на хидросоциалността. Избраният за изследване период – от 1878 до 1944 г., се поделя условно на два подпериода – от 1878 до 1920 г. и от 1920 до 1944 г. Граничната 1920 г. се маркира от Закона за водните синдикати (1920) и от Общата държавна програма по водите (1920), които активизират изграждането на съоръжения за напояване, отводняване, корекция на реки и силодобиване в условията на целенасочено управление на водните ресурси.

През първите две десетилетия на XX в. политическата власт за контрол над водите се основава на Закон за имуществата, собствеността и сервитутите (1904¹), Закон за благоустройството (от 26 февруари 2011 г.) и от допълненията към чл. 25 от Закона за окръжните управители и околийските началници (от 1905 г.), уреждащи въпросите с разпределението на водите между промишлеността и земеделието и разрешаващи построяването на воденици, бентове и др. (Киселков 1914; Зелков 1935). Управлението на водите е под контрола на две министерства – Министерство на обществените сгради, пътищата и благоустройството и Министерство на търговията и земеделието. През 1898 г. е назначен инженер, който отговаря за риболова, към функциите на когото след 1900 г. се прибавят контрол върху напояването на оризовите площи и разпределение на водите между производителите на ориз. През 1901 г. се създава Инспекторат по хидравлическа служба (към Отделение „Мостове и шосета“ при Министерство на обществените сгради, пътищата и благоустройството), който отговаря за водоснабдяването и канализацията на населените места. През 1906 г. към Министерството на търговията и земеделието се създава Отделение на водите и културните подобрения (със седалище в гр. Пловдив и с две секции – една в Пловдив и една в Пазарджик), което насочва своята дей-

¹ Цялата глава, която третира материята за собствеността на водите и за ползването на обществените води, е заета от Испанския граждански закон от 23 юли 1889 г., „а всички други разпореждания, докосващи водите, са почти буквален превод от Италианския граждански закон от 1865 г.“ (Ангелов 1914).

ност главно към напояването в Южна България и към корекции на р. Марица². През 1909 г. тази служба се преименува в Бюро за водите и културните подобрения и функционира до 1911 г. Отделението за водите се възстановява през 1912 г., премества седалището си в София и се разделя на две секции – по тройка на канали, корекции на реки и по подобрене на блатата. През 1905 г. към Министерство на земеделието и държавните имоти се открива Бюро за укрепване на пороищата и залесяването (със седалище в гр. Казанлък), което функционира до 2011 г., а към Отделение за мините, кариерите и минералните води се назначава инженер по каптиране на минералните води (Киселков 1914). Към Министерство на обществените сгради, пътищата и благоустройството (функционираше в периода 1911–1947 г., с прекъсване от 1934 до 1935 г.) през 1912 г. се открива Отделение за водните стоежи, водоснабдяването и канализацията.

След 1878 г. в страната започва изграждането с частни капитали на водоелектрически централи – ВЕЦ „Панчарево“ (1900) край София, ВЕЦ на Иван Хаджиберов (1906) и ВЕЦ „Янтра“ („Христо Лулев“) (1912³) край гр. Габрово, ВЕЦ „Енина“⁴ (1914) в гр. Казанлък (Спиров 1999, България ХХ век. Алманах, 1999; Електроенергетиката на България, 2015)⁵. Частната инициатива за оползотворяване на речните води за производство на електроенергия се ограничава след 1914 г. с въвеждането на 10% акциз върху продадената за осветление електрическа енергия с намаляването на протекциите върху електропроизводството, както и на безплатното използване на речните води (Пенчев 2009). Напояването продължава да е съсредоточено в района на Горнотракийската низина във връзка с отглеждането на ориз по средното течение на р. Марица (Михайлов 1935), в долината на реките Струма, Места и Тунджа⁶. До 1944 г. напояваните площи възлизат на 357 хил. дка, или по-малко от един процент от обработваемите земи на страната (Национална програма за възстановяване и развитие на хидромелиорациите в Република България в периода 2009–2013 г., 2009). Към хидромелиоративните обекти, изградени до 1920 г., се отнасят корекциите на р. Луда Яна, предпазните диги

² За посочените дейности се отпускат финансови средства по силата на чл. 4а и 4б от Фонда за културните мероприятия по водите и горите от 15 март 1912 г.

³ Построена от Ив. Х. Беров и Христо Лулев на р. Янтра.

⁴ Построена от дружество „Братя С. Стайнови“.

⁵ През 1906 г. започва строителство на електроцентрала на р. Чая при Асеновград, която остава незавършена поради отнемането на правото за строеж от Пловдивската община за неспазване на договора (Спасов и др. 2016).

⁶ Зелков (1935) пише за тази дейност следното: „Гурците поставят язове за отбиването на водата и прокопават дълги канали (аркове). Те твърде добре са познавали напоителната техника“. Построените канали по това време са с обща дължина 560 km (за напояването на около 300 000 дка) и носят имената на бейове и паши. След завършването на оризовата кампания водите от напоителните канали се използват за двигателна сила на създадените по тях „динки“ за очукването на оризовата арпа (Зелков 1935).

в долното течение на р. Искър, отводняването на мочурищата край гр. Садово и др. (Водното стопанство в НР България, 1959).

Сложността на отношенията между водните системи и обществото нараства след 1920 г., когато след дългогодишно обсъждане⁷ са приети Закон за водните синдикати и Обща държавна програма по водите (1920⁸) и когато отношенията „вода–власт“ се променят в посока на увеличаване на държавния контрол. Тази тенденция намира най-ярък израз в Обща държавна програма по водите (1920), която маркира места по речните течения за строителство на язовири и която постановява, че държавата изгражда водноелектрически централи, които отдава за експлоатация на водните синдикати, общините и частни лица или експлоатира съвместно с „трети лица“. Правото за ползване на водите се администрира от Министерството на земеделието и държавните имоти (1911–1947) чрез специално създаден Върховен съвет по водите. Правото за ползване на вода се дава при определени условия и срок най-напред за нуждите на държавата, а след това за синдикални дейности, за общински нужди, за дружества и частни лица. Контролните функции на държавата върху използването на водните ресурси за различни цели се изпълняват от създадените областни инженерства по водите с контролни органи в окръжните градове – окръжни водоснабдителни бюра. Областните инженерства (подчинени на Отделение за водите към Министерството на земеделието и държавните имоти⁹) извършват хидрографски проучвания, изготвят проекти, контролират изграждането и експлоатацията и узаконяват частни и държавни водни обекти (корекции на реки, напоителни и отводнителни съоръжения, строителство на водноелектрически централи и др.), създават и поддържат хидрометрични и дъждомерни станции и кладенци, изготвят отчети и сведения за дейността на водните синдикати.

Създадените водни синдикати съгласно Закона са обществени публичноправни организации, в които членуват юридически лица, дружества, кооперации, градски и селски общини, черковни и училищни настоятелства, индивидуални членове. Дейността на водните синдикати е насочена основно към изграждане на хидросъоръжения за напояване, отводняване, корекция на реки и силодобиване. Съпътстващи дейности са залесяване и укрепване на поройни дерета и реки (за запазване на имотите от заливане, засипване и разрушаване), нивелиране на оризища, отстраняване на условия за развитие на маларията. Свидетелство за увеличеното влияние на държавата върху водовземаването и водоползването е установеният контрол от службата „Водни синдикати“ при Отделение за водите (към Министерство на земеделието и държавните имоти) върху изграждането, експлоатацията, поддържането и амортизирането на

⁷ Описано подробно от Б. Ангелов (1914).

⁸ С изменения през 1925 г. и с допълнения през 1934 г.

⁹ Без периода 1938–1939 г., когато е под ръководството на Дирекция на строежите при Министерство на обществените сгради, пътищата и благоустройството.

хидротехническите и хидромелиоративните съоръжения. Влияние държавата оказва и чрез дяловия си капитал¹⁰ във водните синдикати. Например в уставния капитал на воден синдикат „Тунджа“ държавата участва с 3 809 500 лв., а останалите членове – с дялов капитал между 900 (Районен земеделски кооперативен съюз, Стара Загора) и 552 500 лв. (Общогражданска кооперация, Стара Загора) (Отчет за 1930 г., 1931). Едновременно с въведените регулации се приемат и привилегии за водните синдикати¹¹ (освобождаване от някои данъци, отпускане на безвъзмездни парични помощи до 30% от дейностите по напояване, строителство на водни централи, укрепване на брегове, отводняване на блата и др., възможност за дългосрочни кредити от Българска земеделска банка под държавна гаранция), което стимулира бързото развитие на водностопанските дейности. Повечето от водните синдикати (общо 144 към 1944 г.) насочват своята дейност към напояване, отводняване и корекции на реки, дерета и извори (95 водни синдиката), а останалите – към изграждане на водноелектрически централи. На места, например в Петричка и Светиврачка околия, водните синдикати се обединяват и създават фондообразователен Петрички район по водите (Пътеводител по архивните фондове 1805–1944, 1978), в гр. Кюстендил – Кюстендилски район по водите (Ф.7К, 16 а.е., Пътеводител на архивните фондове 1833–1944, 1975). През 1934 г. се създават окръжни и околийски инженерства по водите (към Министерство на обществените сгради, пътища и благоустройството), а през 1940 г. – общински служби за проучване, проектиране и експлоатация на водоснабдителни системи. Строителството на водоснабдителни съоръжения се извършва със средства на общините и облагане на населението – всички населени места с население до 6000 жители внасят 6% от приходите си в специален фонд „Кооперативно водоснабдяване“, чрез които и с държавни субсидии се е пристъпило към постепенното им водоснабдяване.

Отводняването, осъществявано активно след 1924 г., е насочено към осушаване на блатата край р. Дунав¹² и в Бургаската низина, на заблатени територии край някои реки¹³ с цел използването им за обработваеми земи и борба срещу

¹⁰ След 1940 г. от Фонда за напояване и отводняване на земите, създаден със специален закон – Закон за напояването и отводняването (Водното стопанство в НР България, 1959).

¹¹ Общият брой на които за времето на тяхното съществуване от 1921 до 1944 г. е 114, като 95 са за напояване, отводняване и корекция на реки и 19 – за силодобиване (Попов и Стаменов 1991).

¹² Чобанкюприйско блато (1,3 km²), Видинска низина, блатата Арчарско и Цибърско блато в едноименните низини, блатата Плоска и Слана (с обща площ 3,0 km²), Козлодуйска низина, Островско блато (1,9 km²) източно от гр. Оряхово, Карабоазки блата (15,0 km²) в Чернополска, блатата Беленско (10,7 km²) и Свишовско (17,5 km²) в Беленско-Свишовската низина, Вардимско блато (1,0 km²), блатата Бръшлян и Калимок в Бръшлянска низина, блатата Балта и Татарница в Айдемирска низина (Езерата в България 1964).

¹³ През 1921–1923 г. на реките Струма (при селата Раждавица, Шипочано, Коньово, Жабокрът и др.), Новоселска (при селата Пиперков чифлик и Багреници), Драговищица

маларията. До 1944 г. са отводнени над 300 хил. дка блата и земеделски земи със заблатени почви (Национална програма за възстановяване и развитие..., 2009). В подкрепа на тази дейност на водните синдикати излизат публикациите на Зелков (1930, 1932, 1935) за италианските отводнителни мероприятия, за определяне на понятията влажни почви, мочурища и блата и за описание на съоръженията за отводняване.

Хидротехническото строителство след 1920 г. е насочено към изграждането предимно на ВЕЦ и по-малко на язовири. До 1944 г. водните синдикати изграждат 44 ВЕЦ-а. Наред с протекцията от страна на държавната власт хидротехническото строителство е подкрепено от публикациите „Водните сили в България и тяхното използване“ (Мавров 1920) и „Водните богатства на България, електрификацията и закон за водните синдикати“ (Абаджиев 1923), последица от работата на комисията от специалисти, назначена през 1919 г. от Я. Сакъзов (министър на търговията и промишлеността) за проучването на начините за най-рационално използване на водните сили в страната. След 1920 г. се построяват язовирите „Луковит“ (изграден от водния синдикат „Златна Панега“ през 1926–1938 г. за нуждите на ВЕЦ „Луковит“ и за напояване на земеделските земи между селищата Луковит и Радомирци) и „Калин“ (изграден през 1943–1946 г. от акционерното дружество „Гранитоид“ (Голяма енциклопедия „България“, 2011). Започнато е и строителството на язовир „Бели Искър“ и е изготвен проект за язовирна стена при с. Копринка от воден синдикат „Тунджа“ (Стефанов 1934). До 1944 г. се изграждат 47 ВЕЦ-а (с общо инсталирана мощност 47 MW). Значим за времето си хидротехнически обект е „Рилски водопровод“ (1925–1933), построен за водоснабдяване на София (Михайлов 1929; Иванов 1931; Самсаров 1931).

Хидромелиоративната дейност на водните синдикати е насочена към изграждането на поливни системи. През 1930 г. размерът на поливните площи е 65 хил. дка и нараства до 355 хил. дка през 1940 г. (Динева 2017). От 1920 до 1944 г. са проучени и проектирани напоителни обекти с площ 466 хил. дка, диги край р. Дунав (преобладаващо през 1931 и 1935 г.) за предпазване от заливане на 381 хил. дка, край р. Вит (от устието до с. Гулянци през 1931 г. с дължина 6,7 km), на реките Лесновска, Бисерска и др. и частични корекции на реките Искър, Благо, Русенски Лом, Провадийска и др. с обща дължина около 238 km (Водното стопанство в НР България, 1959). По-големите хидромелиоративни обекти са финансирани от държавата, контролирани от секциите по водите за строеж на държавни хидромелиоративни обекти (към Министерството на благоустройството) и реализирани от водните синдикати. Напояването на земеделските земи е описано в изследванията на Ставрев (1929), Абаджиев (1930, 1931) и др.

(при с. Драговищица и с. Стенско), Бистрица (при с. Скриняно), през 1940 г. на р. Бяла при с. Шивачево и др. (Водното стопанство в НР България, 1959).

Краткият преглед на правната, регулаторната и административната рамка за управление на водните ресурси, на организациите, които реализират дейности в областта на водите и на изградените хидротехнически съоръжения и хидромелиоративни обекти от 1878 до 1944 г., разкрива следната картина в контекста на хидросоциалността. До 1920 г. не се провежда целенасочена водно-стопанска политика. Водните ресурси, съгласно Закона за имуществата, собствеността и сервитутите (1904), са обществена собственост и с тях се разпореждат административните служби на всички министерства. Изграждането на водоснабдителни съоръжения, напоителни системи и хидроелектроцентрали е изцяло с частни капитали и под контрола на окръжните водоснабдителни бюра. Водите са оценявани от гледна точка на стопанското им значение, без отчитане на екологичните и културните им функции. Няма свидетелства за обществено обсъждане на проектите за обектите на водната инфраструктура, т.е. за социално влияние върху развитието и управлението на водите и свързаните с тях услуги. През призмата на т.нар. географско време (Tvedt & Jakobsson 2006) в периода 1878–1920 г. взаимоотношенията между хората и водите се променят почти незабележимо. Изградените съоръжения за водоснабдяване, напояване и производство на електроенергия не формират хидросоциална мрежа. Обяснение за посочените особености в управлението на водите дават редица исторически и икономически анализи за политическото и стопанското развитие на страната през първите десетилетия след 1878 г. (Пенчев 2009; Димитров 2013; Спасов и др. 2016 и др.).

Модерният за времето си Закон за водните синдикати през 1920 г. променя значимо отношението на държавата към водните ресурси на страната. Най-напред се увеличава държавният контрол върху водовземаването и водоползването чрез целенасочено създадените Върховен съвет по водите (който ръководи използването на обществените води и определя стратегията за развитието на водното стопанство в страната), райони по водите, окръжни и околийски инженерства по водите, общински служби за проучване, проектиране и експлоатация на водоснабдителни системи, дейностите на които се координират от Отделение за водите (към Министерството на земеделието и държавните имоти). Към хидрографската служба на Отделението за водите се създава Отдел по воден кадастър и Отдел по използване на водите, който регистрира съществуващи разрешителни за водоползване и издава нови. Проучвателна служба към Отделението за водите извършва теренни проучвания и изготвянето на проекти, а Службата за водните синдикати администрира дейността на водните сдружения чрез контрол (по силата на чл. 19 и чл. 23 от Закона) върху съответствието на извършваните дейности със закона и с общата програма и върху финансовите операции. Управлението на водите се поставя на басейнов принцип и се подчинява на идеята за „най-пълно и най-рационално използване на водите в поречието на всички реки при най-пълно и хармонично задоволяване на всички нужди“ (Закон за водните синдикати,

1920). Държавната програма е съставена „за установени обекти и строежи по поречия във зависимост помежду си и важност по времето“ (Ангелов 1939). Държавната програма по водите (1920) подробно описва целите и задачите за използване на водите и последователността в провеждането на водостопанските дейности, което ѝ придава пълнота и всеостранност. Влиянието на политическата власт в управлението на водите намира израз в значителната финансова подкрепа, оказвана чрез държавната такса „водно право“ и дяловия капитал в редица инфраструктурни обекти и водни синдикати, безплатното използване на държавни, окръжни и общински земища за добиване на строителни материали и освобождаването от данък сгради, изработването на планове и др.

След 1920 г. от гледна точка на хидросоциалността нараства участието на различни общности. Тази особеност е заложена в Държавната програма по водите (1920), която поставя на първо място обществения интерес. Частните права и интереси се вземат в съображение, ако не пречат на общите интереси. Социалният елемент в управлението и използването на водите присъства най-отчетливо във възможността за участие на физически лица (най-често собственици на ливади, зеленчукови и овощни градини и др.), на кооперации, общини, църковни и училищни настоятелства във водните синдикати. В допълнение към това широко представителство на обществото е и членството във водните синдикати на българи, турци, евреи и др., както и на жени. Например в отчета на воден синдикат „Тунджа“ за 1930 г. е записано участието на т.нар. лични членове по околии, народност и пол. От общо 210 души трима са турци, 10 – евреи, 22 – жени. Социалният потенциал и социалното измерение на водните синдикати се легитимира и чрез широката основа на дяловия капитал. Отношението на гражданите и на социалните групи – членове на водните синдикати, е важно, защото водните сдружения не само изготвят водостопански планове и извършват водостопански дейности в съответствие с чл. 6 от Закон за водните синдикати (1920) и на Обща програма по водите (1920), но и укрепват речните брегове, залесяват речни басейни, почистват речните легла, създават опитни напоителни полета, нивелират оризища, електрифицират населени места и други допълнителни дейности, които имат пряк екологичен ефект и защита от наводнения. Например воден синдикат „Блато“ – Костинброд коригира речното корито на р. Блато и притоците ѝ, залесява речния водосбор и изгражда помпена станция и напоителна система – дейности, с които предотвратява наводненията и превръща крайречните земи в обработваеми площи (зеленчукови градини). Следователно управлението на водите след 1920 г. се осъществява чрез политически, административни и социални властови елементи, механизми, процеси и институции, чрез които гражданите и обществените групи изразяват своите интереси, упражняват законните си права и изпълняват задълженията си. Реализираните хидротехнически обекти, мелиоративни съоръжения и водопроводни системи моделират регионалното

стопанско и социално развитие и формират първите хидросоциални територии или места на взаимосвързаност между водата и обществото. В преплитането на държавен контрол, технологии и възприемането на водите като социално благо се включват и научни знания, което създава характерна за времето хидросоциална мрежа. В посочените условия хидротериториална динамика след 1920 г. се рамкира от планово разпределяне на водните ресурси вследствие на включване в управлението им на географски (чрез басейновия подход), правови, технически и социални аспекти и разкрива многообразието и взаимозависимостта на взаимоотношенията между водите и благополучието на обществото. Създадената водна инфраструктура оформя хидротериториални конфигурации, подчинени на йерархична връзка между държавната власт и водните синдикати и хидросоциална териториалност, със съответните социално-екологични ефекти.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Концепцията за хидросоциалните територии илюстрира как контролът върху водните ресурси създава хидротериториални конфигурации и териториално подреждане на взаимовръзките между вода и общество. Приложена към водната политика и водното дело в България през 1878–1944 г., концепцията показва упражняване на различни режими на управление на водите в националните граници и произвеждане на разнообразни форми и модели на взаимодействие на човека с водите. Хидротериториалната динамика до 1920 г. се развива в условията на несистемен правов и регулаторен режим върху водите и намира израз във формирането на фрагментирани, малки по мащаби хидросоциални територии. Създаването на законова и подзаконова уредба за предоставяне и използване на водите и от държавни и общински служби, контролиращи вземането на решения по отношение на водните ресурси след 1920 г., е причина хидро-териториализацията да се развива целенасочено, да се реализира чрез хидросоциални конфигурации в националното пространство с различно материално и социално-културно съдържание, взаимовръзки и граници.

ЛИТЕРАТУРА

- Абаджиев, П. 1923. Водните богатства на България, електрификацията и Законът за водните синдикати. – *Въча*, 2. София: Придворна печатница, 1–17.
- Абаджиев, П. 1930. Иригационни и електрификационни мероприятия по басейните на р. Места и Струма. – *Сп. на БИИД*, 23, 486–489.
- Ангелов, Б. 1914. Докладна записка № 400, 25 февруари 1914 г. до министъра на земеделието и държавните имоти. – В: Законопроект за водите и материали по съставянето му. 1915. София: Държавни имоти, Министерство на земеделието и държавните имоти, Отделение за водите, 5–23.

- Ангелов, Б. 1939. Напояването на долината на р. Марица. – *Год. на Съюза на българските инженери и архитекти*, VI, 1–30.
- България 20. век. Алманах. София: Труд.
- Вакарелски, Хр. 2007. Етнография на България. София: АртГраф.
- Водното стопанство в НР България. София: Техника, 1959.
- Голяма енциклопедия „България“. София: БАН, 2011.
- Димитров, М. 2013. Държавата и икономическото развитие на България от Освобождението до Балканските войни (1879–1912) – в търсене на ефективната политика. Трудове на УНСС, 1, 132–181.
- Динева, Сн. 2017. Поливно земеделие. Хидромелиорации и човешки ресурси в областта на земеделието. – В: Сборник доклади „Юбилейна международна научна конференция „България на регионите 2017. Перспективи за устойчиво регионално развитие“. Пловдив: Талант.
- Езерата в България, 1964. Трудове на ИХМ, БАН, XVI.
- Електроенергетиката на България. София: Тангра-ТанНакРа, 2015.
- Закон за водните синдикати, 1920. – *ДВ*, бр. 165, 22 октомври 1920 г.
- Закон за имуществата, собствеността и сервитутите. – *ДВ*, бр. 29 от 7 февруари 1904 г.
- Закон за насърчаване на местната индустрия. – *ДВ*, бр. 53 от 10 март 1909 г.
- Закон за окръжните управители и околийските началници. – *ДВ*, бр. 116 от 9 октомври 1882 г.
- Зелков, Я. 1930. Италианските отводнителни мероприятия. София, Сдружение на водните синдикатив България, 1–44.
- Зелков, Я. 1932. Отводняване на низините и устройство на водочерпните станции. – София: Художник, 1–27.
- Зелков, Я. 1935. Напояване на земите. Исторически преглед в чужбина и у нас. София: Нов живот, Групата на култур-инженерите при БИАД, 1–72.
- Иванов, Ив. 1931. Водопроводът „Рила–София“. – *Сп. на БИАД*, 19–20, 426–428.
- Иванова, Е. 2010. Край вода да живееш, от вода пари да правиш... – В: Народните занаяти. Минало, настояще и бъдеще. Т. 5. Габрово: Фабер, 125–136.
- Киселков, П. 1914. Водното дело, състоянието му във някои западноевропейски държави и как да се уреди то у нас. София: П. Глушков, 206–259.
- Мавров, Ив. 1920. Водните сили на България и тяхното използване. София, Архив на Министерството на земеделието и държавните имоти, 13–21.
- Маркова, Е. 2001. Производствено-занаятчийска лексика от смолянския говор. – В: Българският език през XX в. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, „Пенсофт“, 233–243.
- Михайлов, Ив. 1935. Водните синдикати в България. София: Гутенберг, 128–137.
- Михайлов, Р. 1929. Водопроводът „Рила–София“. – *Сп. на БИАД*, 21, 429–433.
- Национална програма за възстановяване и развитие на хидромелиорациите в Република България в периода 2009–2013 г., 2009. Министерство на земеделието и храните. Прегледан 25 януари 2020, <http://www.thewri.eu/documents/strategy/3.pdf>.
- Обща държавна програма по водите. – *ДВ*, бр. 165 от 22 октомври 1920 г.
- Отчет за 1930 г. Стара Загора, Воден синдикат „Тунджа“, печатница „Светлина“, април 1931. Прегледан 20.01.2020, <http://www.epamet-sz.org/periodika/prodolzhashtsi-sbornici/52-otchet-na-voden-sindikata-tundzha>.

- Пенчев, П. 2009. Електрификацията в стопанската политика на българската държава от Освобождението до 1944 г. София: Стопанство.
- Попов, Б., М. Стаменов. 1991. Водните синдикати. София: Земиздат.
- Пътеводител по архивните фондове 1805–1944, част първа. 1978. Окръжен народен съвет Благоевград, Окръжен държавен архив Благоевград. София: Наука и изкуство. Прегледан 20 януари 2020, <http://www.archives.government.bg>.
- Пътеводител по архивните фондове 1833–1944. 1975. Окръжен държавен архив Кюстендил.
- Самсаров, В. 1931. Рилската водна електроцентраля. – *Сп. на БИАД*, 19–20, 426–428. Прегледан 20 януари 2020, <http://www.archives.government.bg>.
- Спасов Л., Д. Борисов, М. Маринова. 2016. Стопанска история на България, Европа и света XV–XX век. Част първа. България. София: Иврай, 2016.
- Спиров, М. 1999. Електрификацията на България и нейните строители, т. 1 (1879–1947). София: ХеронПрес.
- Ставрев, П. 1929. Река Тополница и напоителните ѝ канали. – *Сп. на БИАД*, 11, 221–215.
- Стефанов, Г. 1934. Язовирът на р. Тунджа при моста „Копринка“. – *Сп. на БИАД*, 16, 17–20.
- Baldassarre, G. Di, D. Nohrstedt, J. Mård et al. 2018. An Integrative Research Framework to Unravel the Interplay of Natural Hazards and Vulnerabilities. – *Earth's Future*, 6 (3), 305–310.
- Baldassarre, G. Di, M. Sivapalan, M. Rusca et al. 2019. Sociohydrology: Scientific Challenges in Addressing the Sustainable Development Goals. – *Water Resour. Res.* 55 (8), 6327–6355.
- Bijker, W. 2012. Do we live in water cultures? A methodological commentary. – *Social studies of science*, 42 (4), 624–627, <https://doi.org/10.1177/0306312712441690>.
- Blair, P., W. Buytaert. 2016. Socio-hydrological modelling: A review asking “why, what and how?”. – *Hydrology and Earth System Sciences*, 20(1), 443–478, <https://doi.org/10.5194/hess-20-443-2016>.
- Boelens, R. 2014. Cultural politics and the hydrosocial cycle: Water, power and identity in the Andean highlands. – *Geoforum*, 57, 234–247.
- Boelens, R., J. Hoogesteger, E. Swyngedouw et al. 2016. Hydrosocial territories: A political ecology perspective. – *Water International*, 41(1), 1–14.
- Boelens, R., T. Perreault, J. Vos. 2018. *Water Justice*. 1st ed. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Budds, J., J. Linton, R. McDonnell. 2014. The hydrosocial cycle. – *Geoforum*, 57, 167–169.
- Castree, N., W. M. Adams, J. Barry et al. 2014. Changing the intellectual climate. – *Nature Climate Change*, 4(9), 763–768, <https://doi.org/10.1038/nclimate2339>.
- Elshafei, Y., M. Sivapalan, M. Tonts. 2014. A prototype framework for models of socio-hydrology: identification of key feedback loops and parameterisation approach. – *Hydrol. Earth Syst. Sci.*, 18, 2141–2166, <https://doi.org/10.5194/hess-18-2141-2014>.
- Fishman, R. M., T. Siegfried, P. Raj et al. 2011. Over-extraction from shallow bedrock versus deep alluvial aquifers: Reliability versus sustainability considerations for India's ground water irrigation. – *Water Resour. Res.*, 47, W00L05.

- Karpouzoglou, J., S. Vij. 2017. Waterscape: a perspective for understanding the contested geography of water. – *WIREs Water*, 4:e1210.
- Konar, M., M. Garcia, D. J. Yu et al. 2018. Expanding the scope and foundation of sociohydrology as the science of coupled human-water systems. – *Water Resources Research*, 55, 874–887, <https://doi.org/10.1029/2018WR024088>.
- Linton, J. 2007. Is the hydrologic cycle sustainable? A historical-geographical critique of a modern concept. – *Annals of the Association of American Geographers.*, 98, 630–649.
- López, R., R. Boelens, J. Vos et al. 2019. Hydrosocial territories in dispute: Flows of water and power in an inter basin transfer project in Bolivia. – *Water Alternatives* 12(1): 267–284.
- Phillips, L., K. Roberts. 2019. A new era for human-water relationships. – B: Water, Creativity and Meaning: Multidisciplinary understandings of human-water relationships. New York: Routledge.
- Rusca, M., G. di Baldassarre. 2019. Interdisciplinary Critical Geographies of Water: Capturing the Mutual Shaping of Society and Hydrological Flows. – *Water*, 11(10), 1973, <https://doi.org/10.3390/w11101973>.
- Savenije, H. H. G., A. Y. Hoekstra, P. van der Zaag. 2014. Evolving water science in the Anthropocene. – *Hydrol. Earth Syst. Sci.*, 18, 319–332, <https://doi.org/10.5194/hess-18-319-2014>.
- Seidl R., R. Barthel. 2017. Linking scientific disciplines: Hydrology and social sciences. – *Journal of Hydrology*, 550, 441–452.
- Sivapalan, M., H. H. G. Savenije, G. Blöschl. 2012. Socio-hydrology: A new science of people and water. – *Hydrological Processes*, 26(8), 1270–1276.
- Sivapalan, M., M. Konar, V. Srinivasan et al. 2014. Socio-hydrology: Use-inspired water sustainability science for the Anthropocene. – *Earth's Future*, 2, 225–230.
- Swyngedouw, E. 1999. Modernity and hybridity: nature, regeneracionismo, and the production of the Spanish waterscape, 1890–1930. – *Annals of the Association of American Geographers*, 89, 443–465.
- Swyngedouw, E., R. Boelens, 2018. And not a single injustice remains: Hydro- territorial colonization and techno-political transformations in Spain. – In: Water Justice. Cambridge: Cambridge University Press, 115–133.
- Troy, T. J., M. Konar, V. Srinivasan et al. 2015. Moving sociohydrology forward: a synthesis across studies. – *Hydrol. Earth Syst. Sci.*, 19, 3667–3679, <https://doi.org/10.5194/hess-19-3667-2015>.
- Tvedt, T., E. Jakobsson. 2006. Introduction: Water History is World History. – In: Tvedt, T., R. Coopey (eds). A history of water. Water control and river biographies. London: Tauris, ix–xxii.
- Wescoat, J. L., Jr. 2013. Reconstructing the duty of water: A study of emergent norms in socio-hydrology. – *Hydrol. Earth Syst. Sci.*, 17, 4759–4768.
- Wesselink, A., M. Kooy, J. Warner. 2016. Sociohydrology and hydrosocial analysis: Towards dialogues across disciplines. – *WIREs Water*, 4, e1196.
- Xu, L., P. Gober, H. S. Wheatler et al. 2018. Reframing socio-hydrological research to include a social science perspective. – *Journal of Hydrology*, 563, 76–83, <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2018.05.061>.

SUMMARY
HYDRO-SOCIAL CONFIGURATIONS AND HYDRO-SOCIAL DYNAMICS IN
BULGARIA DURING 1878–1944

The conception of the hydro-social territories is a new approach for studying relations between hydrologic and socio-economic processes. This study aims to analyze the dynamics in the configurations of the hydro-social systems in Bulgaria between 1878 and 1944. Two periods in the hydro-social dynamics in Bulgaria were grounded: 1878–1919 and 1920–1944 on the review of water legislation, water management, and water activities.

Until 1920, there were no purposeful water legislation and water policy. Two ministries controlled water management through a specially established bureau “Department for water” (1906–1911). The construction of water supply facilities, irrigation systems, and hydroelectric power plants were made entirely with private capitals. There is not data for partnerships between the state and society in the archives. Several hydroelectric power plants and new irrigations canals were built. Drainage of wetlands and the construction of protective dykes begins.

Large changes in water management began in 1920. A law on water syndicates and a “State water program” were adopted. A Council on Water and Regional Engineering was established. The water syndicates were amalgamations which included individual and collective members. There was a strong social component in these associations. The members were of different ethnic and social groups. They took part in the syndicate with finances or estates, and they also took part in the discussions of the development of hydro-projects as well. After 1920 the state controlled and administrated the water constructions much more in comparison with the first period. The state organizations for water kept track of the complex use of water resources. The government financed 30 percent of the activities of the water syndicates. The new water supply facilities, irrigation systems, and hydroelectric power plants form the first hydro-social territories. So the political power, through water legislation and water management, and the participation of social groups and the science knowledge, created a hydro-social network in Bulgaria almost 100 years ago.

The conception of hydro-social territories is a tool for objective analysis of water-society relations in the national geographical space. This work is the first research of the national territory through the ideas of the hydro-sociality.